

Історія села: методика краєзнавчого дослідження

Пізнати історію краю, де ти народився, живеш – вельми потрібна і корисна справа. Варто зазначити, що історико-краєзнавча робота – складний і багатогранний процес. Вона включає чимало важливих напрямів. На наш погляд, одним із найважливіших з них є створення ґрунтовно історичного нарису про село. Це одна з ключових проблем, яка висунута на авансцену історичного краєзнавства самим життям. Йдеться, насамперед, про історію кожного населеного пункту. Сьогодні села переживають важкі і неоднозначні процеси. Можна стверджувати, що такий тип населення по суті зникає. Звідси, обов'язок краєзнавців зберегти історію сільських населених пунктів і цим самим виконати свій громадянський обов'язок. Створення історії села дозволяє не лише виявити загальні закономірності історичного процесу, а й показати унікальність і неповторність розвитку кожного населеного пункту. Отже, у даному випадку об'єктом дослідження є історія кожного конкретного села. Мета роботи – максимально повна і об'єктивна реконструкція історичного розвитку сільського населеного пункту, від давнини до сьогодення.

Варто підкреслити, що актуальність даної теми визначається не лише потребами розвитку краєзнавства, а продиктована розвитком усієї історичної науки. Нагальною проблемою історичного пізнання на нинішньому етапі є освоєння нових пластів емпіричного матеріалу. Багатющі можливості для цього відкриваються у процесі дослідження історії села. Саме через історію села можна дійти до історичної долі конкретної людини, побачити її як творця історії у буденному повсякденному житті.

Вивчення історії села, на наш погляд, допоможе нагадати зневажливе ставлення до так званих «дрібних» тем, нейтралізувати шкідливі наслідки захопленням написанням історико-краєзнавчих робіт узагальнюючого

характеру, в яких нерідко правдиве відтворення історичного минулого підмінено конструюванням формальних схем.

Унікальність історичного нарису про село, на наше переконання, полягає у тому, що автор, як правило народився і виріс у цьому населеному пункті, тобто у тому середовищі і серед тих людей, чий життєвий шлях він збирається вивчати. Соціально-психологічна близькість до цих людей зовсім не звільняє автора від освоєння хоча б деяких методів історичної біографістики, без чого неможливе створення соціально-політичного портрету села. Краєзнавець повинен постійно тримати в полі зору людинознавчий аспект даної проблеми. Адже важливою особливістю історичного нарису про село, як певного типу дослідження є те, що воно виводить на історичну арену – живу, конкретну людину. Колгоспник, робітник, службовець, фермер, сільський інтелігент є тим своєрідним соціальним індивідумом, чия діяльність повинна стати предметом глибокого, всебічного і конкретно-історичного вивчення.

Варто пам'ятати, що сільська спільнота на відміну від міста характеризується ще й тим, що вона просякнута родинними зв'язками, які є невід'ємними елементами громадського життя у кожному селі. У цьому сенсі особливої актуальності і надзвичайної ваги набуває вивчення селянського родоводу, генеологічних аспектів проблеми.

Отже, обравши історію села, як історичне дослідження, краєзнавець ставить перед собою досить складне і надзвичайно відповідальне завдання. Необхідно пам'ятати, що успішно впоратись з ним можна лише спираючись на методи дослідження фундаментальної історичної науки. Спрощення, необ'єктивність неприпустимі у створенні історичного нарису про село. Лише глибока, наукова праця заслуговуватиме на визнання прийдешніх поколінь.

Важливе значення у роботі над історичним нарисом про село має його структура. Як відомо, визначення структури історичного дослідження – складний етап у науковому освоєнні тієї чи іншої проблеми. Власне цим

визначається несуча конструкція майбутньої роботи, її загальна архітектоніка. Тут треба мати на увазі, що структура роботи має випливати із джерельної бази. Як правило, давній період історії села нашою хується на відсутність ґрунтовних археологічних досліджень, а також літописних згадок про село, оюмежену кількість писемних джерел XIV-XVIII ст. Села Хмельниччини перебували у складі Речі Посполитої і тому архівні матеріали стосовно їх давньої історії знаходяться за межами нашої держави. Це надзвичайно ускладнює роботу над історичним нарисом. У зв'язку з тим, що про стародавній період історії того чи іншого села збереглося мало документальних даних в історичному нарисі, на наш погляд, варто об'єднати всі знайдені матеріали в один розділ. Він би міг називатись, наприклад «Село у давнину» і охоплювати період до кінця XVIII ст. Звичайно можливі і інші варіанти. Наприклад, якщо на території села проведені наукові археологічні дослідження, то виявленим пам'яткам можна повністю присвятити розділ, назвавши його так: «Перші поселення на території села», або «Трипільські поселення на території села». Ґрунтовні наукові праці про село, скажімо у княжі часи чи у добу національно-визвольного руху XVII ст. можуть також стати окремими розділами історичного нарису.

У наступний розділ слід виділити історію села XIX-початку XX ст. Цей може мати назву «Село у нову добу». Початок поклала інкорпорація краю до складу Російської імперії, а верхня межа пов'язана із українською революцією 1917-1920 рр. У зв'язку із різким збільшенням архівних та опублікованих документів та матеріалів саме цей розділ може бути насиченим фактами, подіями пов'язаними із демографічним, соціальним, економічним життям села. Тут варто звернути увагу на землекористування і землеволодіння, боротьбу за землю, форми господарювання, поміщицьке і селянське господарство, прояви експлуатації і позаекономічного примусу. Характеризуючи суспільно-політичне життя села варто зупинитись на таких проблемах: село у системі тогочасного адміністративного наділу, сільські адміністративні органи влади і селянське самоврядування, роль общини у

житті села, соціальні групи і категорії населення, прояви суспільно-політичної активності та ініціативи селян. Окремий сюжетний напрям має скласти побут селян, а саме типи жител та господарських споруд, розвиток розвитку сільських промислів та ремесел (ткацтво, гончарство, толока, обжинки та інше), місцеві особливості одягу, посуду, предметів домашнього вжитку. У духовному житті тогочасних селян пересічне значення мала церква, священнослужителі. У зв'язку з цим об'єктом наукової розвідки має бути діяльність місцевого храму та його вплив на суспільну свідомість селян.

В окремий розділ слід виділити радянський період в історії села (1921-1991 рр.). Він дуже складний та неоднозначний. До середини 50-х років відбувається чимало трагічних подій пов'язаних із колективізацією та розкуркуленням, голодомором 1932-1933 рр., сталінськими репресіями, війною 1941-1945 рр., післявоєнною розрухою і голодом 1946-1947 рр. З середини 50-х років істотне зменшення податкового тиску на село спричинило його деяку модернізацію, піднесення сільськогосподарського виробництва, яке спостерігалось до 70-х років. З середини 70-х років виникають серйозні кризові явища, які спричинили занепад села. Крім виявлення цих подій у селі варто, на наш погляд, приділити увагу таким проблемам: селянське індивідуальне господарство в добу непу, виникнення та становлення колгоспу та радгоспу, їх виробнича діяльність, урожайність, структура посівних площ, спеціалізація виробництва, продуктивність тваринництва, розвиток допоміжних гвлузей сільськогосподарського виробництва (садівництво, бджільництво, рибництво, овочівництво тощо). Окремо слід висвітлити розвиток особистих підсобних господарств колгоспників. Поза увагою не повинні залишатися і негативні явища у селі, пов'язані з алкоголізмом, бракорабством, крадіжками тощо.

Окремим сюжетом нарису має бути розділ присвячений соціально-побутовому розвитку села, а саме житловому будівництву, телефонізації, газофікації, електрофікації, закладам освіти, охорони здоров'я, торгівлі та побуту, культури: бібліотеці, клубу, стадіону тощо.

Наприкінці 70-х років села нашого краю спіткало таке негативне демографічне явище, пов'язане із переважанням смертності над народжуваністю, різке постаріння сільських жителів, масова міграція молоді у місто. Такі процеси мають бути вивчені і обгрунтовані краєзнавцями. Без цього не буде зрозумілою причина вимирання села наприкінці ХХ та початку ХХІ ст.

Останній розділ варто присвятити історії села доби незалежної України. У цей період здійснено аграрну реформу, головним підсумком якої стала руйнація колгоспно-радгоспної системи ведення сільського господарства. Відбуваються неоднозначні модернізаційні процеси, в ході яких виникають нові форми господарювання на селі. Варто їх простежити на тлі конкретного села, з'ясувати вони вплинули на розвиток продуктивних сил, демографію, спосіб життя селян тощо.

Написання історичного нарису про село неможливе без джерел та літератури, яка містить будь-яку інформацію про об'єкт дослідження. Краєзнавець має виявити уміння комплексного аналізу, найрізноманітніших видів джерел: від окремих зразків археологічних знахідок до усної історії та соціологічних досліджень, які можуть бути проведені у наші дні.

Бібліографічний пошук та вивчення джерел слід розпочати з відвідування Центру дослідження історії Поділля при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка. У каталогах зібрані певні відомості про села. Чимало літератури краєзнавчого характеру знаходяться у науковій бібліотеці університету, зокрема у відділі рідкісної книги. Значну допомогу краєзнавцю можуть надати бібліографічні покажчики (окремі з них названі у додатку). Опубліковані джерела слід вивчати досить ретельно, оскільки інформація не завжди лежить, так би мовити на поверхні.

Вивчивши літературу, у якій вміщено відомості про село та опубліковані джерела, краєзнавець звертається до архівів. Слід пам'ятати, що документи з історії села розпорошені у різних архівних фондах і віднайти їх

досить складно. Працюючи у архіві краєзнавець повинен постійно користуватися путівником, визначати ті фонди, які безпосередньо стосуються історії села (наприклад, фонди сільської Ради, комнезаму, колгоспу тощо). Відомо, що цінну інформацію містять документи особистого походження: листи, скарги, заяви, автобіографії. Однак спеціальних фондів, де б зосереджувалися ці документи немає. Виникає питання: як серед тисяч архівних справ відшукати ці документи? Для цього історик повинен змодельовати можливі шляхи відкладання цих документів, визначивши установи, яким вони адресуються.

Надзвичайно важливим джерелом з історії села є періодична преса, яка за визначенням джерелознавця З.В. Жданівської є «багатющим сховищем різноманітної інформації». Дійсно, в газетній чи журнальній періодиці друкувалися матеріали різноманітні за видами і походженнями. Вони слугують засобом офіційної інформації, вміщують дані, яких немає в інших групах джерел і вимагають особливих прийомів вивчення. Саме це робить актуальним аналіз їх фактологічної бази, _____ наявності у них латентної (навмисної чи ненавмисної інформації). Перший тип переважає, насамперед, в аналітичних жанрах – кореспонденціях, звітах, які найбільше насичені фактами, котрі не претендують на глибокий аналіз названих явищ. Другий – в узагальнюючих статтях. Інформація або повідомлення про факти, відіграють тут підлеглу роль, тобто суб'єктивно добираються автором для підтвердження своєї думки. Через це, використання фактичного матеріалу газетних чи журнальних статей вимагає особливої обережності та додаткової перевірки фактів, мотивів з яких написано дану публікацію.

Особливу цінність має місцева преса. Пояснюючи це тим, що вміщена в них інформація була ближчою до життя і детальніше відображала глибинне протікання тих чи інших процесів на селі. Близькість місцевих газет до читачів, зумовлювала можливість останніх зіставляти газетні дані власними враженнями та спостереженнями. А це, у свою чергу, змушувало видавців місцевої преси більше піклуватися про об'єктивність інформації своїх газет.

Багато цінної інформації зберігає пам'ять жителів села. Як відомо з кожним роком меншає людей, які пам'ятають події пов'язані з непом, колективізацією, війною, післявоєнною відбудовою, а також із наступними періодами – хрущовською «відлигою», брежнівським застоєм. Обов'язок краєзнавця записати і зберегти спогади односельчан. Однак спогади селян як історичне джерело мають певні вади: вони нерідко суб'єктивно відтворюють події, змішують їх у часі, вносять такі елементи, які є результатом допису оповідача. Тому спогади про важливі події у житті села слід співставляти з іншими джерелами. До того ж, спогади жителів села, особливо селян старшого віку, не завжди відтворюють ту інформацію, яку насправді зберігає їх пам'ять і яка цікавить краєзнавця. Тому дослідник може, так би мовити, допомогти пригадати саме ті події і явища, які становлять для науки найбільшу цінність. Для цього можна запропонувати свідкові тих чи інших історичних подій відповіді на ряд конкретних запитань, які слід ставити так, щоб відповіді зберігали послідовність та логіку. Відповіді на запитання можуть бути як усними так і письмовими. Цінність письмових відповідей полягає по-перше у тому, що однотипний формуляр отриманої інформації дозволяє застосовувати елементи обробки інформації, а по-друге, їх можна оформити через сільську Раду, як архівне джерело.

Таким чином, аналіз перелічених джерел дозволить створити цілком достовірний, історичний нарис про село.

Оформлення наукового нарису має відповідати вимогам як до наукової роботи з історії, яка включає перелік усіх джерел і літератури, використаних у праці за певною формою. Неопубліковані джерела включають перелік архівних матеріалів у порядку знаходження їх в архіві (спочатку центральних, а потім місцевих), з назвою фондів, описів, номерів справ. Опубліковані документи і матеріали у яких подані назви статистичних видань, збірників документів. Наступну групу складають періодичні видання із зазначенням автора і назви статті, кореспонденції, вміщеної у газеті чи

журналі. Усі використані наукові видання, монографії, статті перераховуються в алфавітному порядку.

У додатках до нарису можна подати таблиці, складені автором, схеми і діаграми, тексти рідкісних документів, хронологію подій, іменний покажчик. В цілому науковий апарат і правильне оформлення нарису є достатньо вагомим доказом високого професійного рівня дослідження.

Методична краєзнавча література

1. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ-ХХ ст.: історіографія, бібліографія і матеріали. / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський. – 348 с.
2. Прокопчук В.С. Шкільне краєзнавство. Навчальний посібник. / В.С. Прокопчук. – К.: Аксіома, 2010. – 310 с.
3. Рибак І.В. Хмельниччина. Наш край в історії України. Навчальний посібник. / І.В. Рибак. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – 200 с.
4. Русаков М.Г. Методика краєзнавчого дослідження населеного пункту та його околиць. / М.Г. Русаков. – К.: Радянська школа, 1989. – 107 с.
5. Шульга І.Г. Методичні рекомендації для написання краєзнавчого нарису про село. / І.Г. Шульга. – Вінниця, 1989. – 11 с.
6. Григорчук П.С., Дровозюк С.І. Історія села як краєзнавче дослідження. Методичні поради студентам. / П.С. Григорчук, С.І. Дровозюк. – Вінниця, 1991. – 22 с.